

Relationship between the Components of the Islamic Revolution Discourse and Religious Democracy with Political Development

Seyed Ghasem Mousavifard^{*1}, Manouchehr Pahlavan², Ali Rahmani Firouzja³

1. PhD student in Political Sociology, Department of Sociology, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Sociology, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran.
3. Associate Professor, Department of Sociology, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran

Article Info	Abstract
Article type: Research article Article history: Received: December 19, 2024 Received in revised from: May 28, 2025 Accepted: June 29, 2025 Published online: December 26, 2025 Keywords: Political development, Islamic revolutionary discourse, religious democracy, guardianship of the jurisprudence, Islamic model of progress. *Corresponding author: s.mosavifaed@iaui.ir	Revolutions, due to their founding nature, seek to establish a new political order. The Islamic Revolution of Iran, by presenting a new discourse, also tried to present an alternative model for political development based on religious democracy. The main question of this research is how the central components of the Islamic Revolution discourse can be effective in shaping and strengthening political development? The importance of this study stems from the fact that religious democracy, as a newly emerging model, needs to strengthen its theoretical and analytical support to demonstrate its effectiveness in comparison with common Western models. This research was conducted using a descriptive-analytical method and relying on documentary sources and scientific texts. The most prominent components of the Islamic Revolution discourse are: monotheism and divine sovereignty, freedom-seeking, justice-seeking, fighting against arrogance and tyranny, and the revival of religious values. While these components are distinct from Western liberalism, they have a clear link with religious democracy and are manifested in the form of Alawite Shiism, the principle of Velayat-e-Faqih, and Islamic laws. Based on the findings of this research, there is a deep relationship and connection between the discourse of the Islamic Revolution and religious democracy on the one hand and political development in its modern sense on the other. Practical attention to this relationship can provide the necessary capacities to guide political development, increase the commitment of government institutions to accountability and responsibility, and provide a sustainable model for the advancement of the Islamic world.

Cite this article: Mousavi Fard, S. Gh., Pahlavan, M. & Rahmani Firouzja, A. (2025). Relationship between the Components of the Islamic Revolution Discourse and Religious Democracy with Political Development. *Matin Research Journal*, 27 (109), 151-181. <https://doi.org/10.22034/matin.2025.486693.2318>

© The Author(s). Publisher: **Research Institute of Imam Khomeini and Islamic.**

This is an open-access article distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction and Statement of the Problem

Discourse represents the theoretical and intellectual framework and framework of each school that defines and organizes the attitude, vision and behavior of the founders of each intellectual system, and revolutions are also capable of creating a new political system. The discourse of the Islamic Revolution is to give meaning to the fact that there is a deep and unbreakable connection between the two spheres of religion and politics, which is in the continuity of the movement of the prophets and Islamic enlightenment. Its central signifier is the heavenly word and the way of governance of the Holy Prophet (PBUH), the model of the caliphate of Imam Ali (AS), and the jurisprudential and political positions of Imam Khomeini. The basic questions of this article are to identify the main characteristics of the discourse of the revolution, religious democracy and political development, how were the components of the three spheres related to each other, and what is its modern and distinctive aspect with the democracy prevalent in Western societies?

A notable point in this research is the explanation of narratives and components such as monotheism, justice, anti-arrogance, people-centeredness, and religious originality, which, in both sides of the discourse of revolution and religious democracy, while being interconnected, have the theoretical basis and skeleton of political development (the principle of competition, participation, responsibility, and political mobility) in their essence and are known as the driving force of the political development context. In this article, the analysis and explanation of the relationship between them, the aspects of distinction and commonality of patterns with conventional narratives and theories of political development are considered.

Research Background

In the field of political studies, theorists such as Huntington (1968) pay attention to mobilization, mobility, and the expansion of political institution-building and participation. Lipset (1960) sees political development as dependent on increasing legitimacy, democratic values, and the growth of the middle class. Giddens, Habermas, and Amartyason consider political development to be highly dependent on the power of reflection and accountability, the existence of free communicative action by opening the way to rationality, and the expansion of the public sphere and civil society. On the other hand, Islamic thinkers such as Imam Khomeini (RA), Shahid Motahari, and Ayatollah Khamenei, presenting an alternative model, see transcendental governance based on divine sovereignty and laws based on Islamic Sharia under the authority and guardianship of the people, participation, and supervision. The content of domestic research has focused on three axes: first, examining the theoretical foundations of religious democracy (Fayazi, 2001), second, analyzing the relationship between Islam and democracy (Mahmoudi, 2011), and third, readings of liberal democracies (Yousefi, 2011). A noteworthy point in this research is the explanation of the narratives, components, and the triple connection that the two aspects of the discourse of revolution and religious democracy, by reinforcing each other, have a theoretical basis and a framework for political development in their nature and facilitate the process of political development.

Research Method

The method used in this research is of the documentary and library type, and its analytical and descriptive analysis method was placed under the basic and theoretical research as a guide to action. In this regard, three categories of sources were used: 1) Religious and jurisprudential sources including the Quran, Nahj al-Balagha, and the works of jurists 2) Official documents such as the constitution and statements of the leaders of the system 3) Major scientific works from reputable books and articles in the fields of political science and sociology. The triangulation technique, summary table of central concepts, and communication models were used to describe and analyze the indicators and variables.

Findings

The present study has reached five key findings:

1. The discussion of political development in the discourse of the Islamic Revolution is not simply a symbolic process, but rather an evolutionary movement with divine direction.
2. Religious democracy in this model is based on the three pillars of divine legitimacy (the guardianship of the jurist), popular acceptance (elections), and religious standards.
3. Components such as freedom, participation, independence, and the fight against the oppressor and global arrogance have an internal distinction with the political development of Western societies.
4. The discourse of the Islamic Revolution and religious democracy is a theoretical system mixed with religion and monotheistic principles and believes in an indissoluble bond between religion and the state.
5. Field realities of the past four decades show that combining revolutionary values with the principles of political development requires periodic revision in accordance with the changes in time and changes in social demands, interests, and tastes.

Conclusion and Suggestions

This research shows that there is a deep connection between the concepts of the discourse of the revolution and religious democracy with political development, and their correct and logical combination with Islamic standards and the ideals of the revolution strengthens the foundations of governance and empowers society, and in protecting and defending the fundamental rights of citizens, there is no contradiction with democratic values in their modern sense.

It is suggested that more attention be paid to the issue of convergence and strengthening democratic institutions and recognizing the power and capabilities of social capabilities, especially of the youth and the women's community. The expansion of public spheres and other institutions independent of the state are among the fixed principles of the Islamic Revolution discourse and the pivotal cores of social power that can be effective in improving the governance style and advancing comprehensive development in the country. Future research can focus on a more operational examination of the aforementioned suggestions in the context of the needs of society and the political realities of the country.

رابطه مؤلفه‌های گفتمان انقلاب اسلامی و مردم‌سالاری دینی با توسعه سیاسی

سید قاسم موسوی فرد^{۱*} | منوچهر پهلوان^۲ | علی رحمانی فیروزجاء^۳

۱. دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی سیاسی، گروه جامعه‌شناسی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران.
۲. استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران.
۳. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
انقلاب‌ها به دلیل ماهیت تأسیسی خود، در پی استقرار نظم سیاسی جدیدی هستند. انقلاب اسلامی ایران نیز با ارائه گفتمانی نوین، کوشید الگویی بدیل برای توسعه سیاسی مبتنی بر مردم‌سالاری دینی ارائه دهد. پرسش اصلی این تحقیق آن است که مؤلفه‌های محوری گفتمان انقلاب اسلامی چگونه می‌توانند در شکل‌دهی و تقویت توسعه سیاسی مؤثر باشند؟ اهمیت این بررسی از آنجا ناشی می‌شود که مردم‌سالاری دینی به‌عنوان یک الگوی نویدید، نیازمند تقویت پشتوانه نظری و تحلیلی برای نشان دادن کارآمدی خود در مقایسه با مدل‌های رایج غربی است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع اسنادی و متون علمی انجام‌شده است. برجسته‌ترین مؤلفه‌های گفتمان انقلاب اسلامی عبارتند از: توحید و حاکمیت الهی، آزادی‌خواهی، عدالت‌طلبی، مبارزه با استکبار و استبداد و احیای ارزش‌های دینی. این مؤلفه‌ها در عین تمایز از لیبرالیسم غربی، با مردم‌سالاری دینی پیوندی روشن دارند و در قالب تشیع علوی، اصل ولایت‌فقیه و قوانین اسلامی تجلی‌یافته‌اند. بر اساس یافته‌های این تحقیق، بین گفتمان انقلاب اسلامی و مردم‌سالاری دینی از یک‌سو و توسعه سیاسی به مفهوم مدرن آن از سوی دیگر، نسبت و پیوند عمیقی وجود دارد. توجه عملی به این رابطه می‌تواند ظرفیت‌های لازم را برای هدایت توسعه سیاسی فراهم کند، تعهد نهادهای حکومتی به پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری را افزایش دهد و الگویی پایدار برای تعالی جهان اسلام ارائه نماید.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۳/۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۴/۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۵ کلیدواژه‌ها: توسعه سیاسی، گفتمان انقلاب اسلامی، مردم‌سالاری دینی، ولایت‌فقیه، الگوی اسلامی پیشرفت. * نویسنده مسئول: s.mosavifaeed@iau.ir

استناد: موسوی فرد، سید قاسم، پهلوان، منوچهر و رحمانی فیروزجاء، علی (۱۴۰۴). بررسی رابطه مؤلفه‌های گفتمان انقلاب اسلامی و مردم‌سالاری دینی با توسعه سیاسی، پژوهشنامه متین، ۲۷(۱۰۹)، ۱۵۱-۱۸۱.

<https://doi.org/10.22034/matin.2025.486693.2318>

© نویسندگان

ناشر: پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی.

مقدمه

گفتمان، به عنوان چهارچوب نظری و فکری یک مکتب، نگرش، بینش و رفتار پیروان آن را شکل داده و سازمان می بخشد و تلفیقی از انگاره های ذهنی و واقعیات عینی است. گفتمان انقلاب اسلامی ایران در تداوم راه انبیا و تعالیم اسلامی قرار دارد که دال مرکزی آن وحی آسمانی و سیره حکمرانی پیامبر اکرم^(ص) و الگوی حکومت علوی است. این گفتمان، مفاهیم بنیادینی چون استقلال خواهی، آزادی طلبی و عدالت ورزی را در خود جای داده و تحقق آن در قالب حکومتی ممکن شمرده می شود که دین و دولت را در هم می آمیزد.

به طور کلی، انقلاب ها توانایی ایجاد نظام های سیاسی نوین و برقراری نظم جدیدی را دارند که گاه تأثیر آن از مرزهای جغرافیایی نیز فراتر می رود. گفتمان انقلاب اسلامی، مفاهیم مدرن را با قرائتی متفاوت از تفسیرهای رایج غرب وارد عرصه اجتماع و نظریه پردازی سیاسی کرد. جمهوری، حکومت مبتنی بر آموزه های علوی، مردم سالاری دینی، حاکمیت قوانین اسلامی، حقوق بشر برخاسته از تعالیم دینی، آزادی، استقلال، برابری و دفاع از مستضعفان از جمله این مفاهیم بودند. این گفتمان نظری تا بدان جا پیش رفت که بسیاری از وجوه فرهنگی و سکولار تمدن غرب را به چالش کشید.

ریشه های این گفتمان در ایران معاصر به دوره پس از سقوط رضاشاه بازمی گردد و پس از قیام سال ۱۳۴۲ به گفتمانی مسلط تبدیل شد. در جریان مبارزات انقلابی، ذهنیتی رادیکال با هدف جایگزینی کامل نظم سیاسی پیشین شکل گرفت. این گفتمان که در واکنش به الگوهای نوسازی غربی و فاصله گرفتن از هویت دینی و فرهنگی مردم پدید آمد، از برنامه، رهبری، اهداف و ایدئولوژی مشخصی برخوردار بود و با به کارگیری روش های مبارزاتی، استراتژی موفق برای جایگزینی نظام سلطنتی با حکومتی نوین، مبتنی بر محتوای ولایی ارائه داد.

شکل دهندگان به این گفتمان انقلابی، سه جریان عمده را شامل می شدند: اسلام گرایان، جریان چپ (مارکسیستی) و روشنفکران ملی گرا. هر یک از این جریان ها رویکردی از نقد تا نفی نسبت به غرب و مدرنیته داشتند. جریان اسلام گرا، با تکیه بر پایگاه مردمی گسترده و تحت رهبری امام خمینی و مراجع تقلید، در پی تحقق حکومت اسلامی بود و هویتی مستقل از مدرنیته غربی برای خود قائل بود (عنایت، ۱۳۷۲، ص. ۱۷).

با وجود روایت‌های گوناگون از گفتمان انقلاب در میان جریان‌های فکری، این اندیشه امام خمینی بود که به صورت یک فرهنگ سیاسی فراگیر درآمد و قلب تپنده جنبش انقلاب سال ۱۳۵۷ شد. نکته محوری در این گفتمان، استقرار «حکومت اسلامی» و «مردم‌سالاری دینی» و تأکید بر پیوند ناگسستنی دین و سیاست است. مردم‌سالاری دینی، کنشی هدفمند و ارزش‌محور با خاستگاه دینی تلقی می‌شود که غایت آن، تأمین آسایش مادی و تعالی معنوی انسان و کرامت انسانی است و تحقق آن می‌تواند بستر ساز توسعه سیاسی باشد.

در این مقاله، پرسش‌های اصلی ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱. شاخصه‌های اصلی گفتمان انقلاب اسلامی، مردم‌سالاری دینی و توسعه سیاسی کدامند؟
۲. نسبت و رابطه مؤلفه‌های این سه حوزه با یکدیگر چگونه است؟
۳. وجوه تمایز این الگو با دموکراسی رایج در جوامع غربی در چه ابعادی قرار دارد؟

۱. پیشینه پژوهش

مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد پژوهش‌های متعددی به بررسی ابعاد گفتمان انقلاب اسلامی، مردم‌سالاری دینی و نسبت آن با توسعه سیاسی پرداخته‌اند. در ادامه، مهم‌ترین این آثار به طور خلاصه مرور می‌شوند:

معمار در مقاله «بررسی تطبیقی نظریه‌های لیبرال دموکراسی و مردم‌سالاری دینی از منظر امام خمینی^(س)» (۱۳۸۵)، بر این فرض اشاره دارد که ما اساساً در بحث منشأ نظری و معرفتی شاهد دو مدل سیاسی جداگانه و متفاوت هستیم. اولی دستگاه نظری آمیخته با مذهب و مبانی توحیدی و دومی جریان فکری‌ای که تماماً ماهیتی اومانیستی دارد. وی با طرح نظریات برخی از فلاسفه غرب، مدافعان دولت‌های سکولار و همچنین اندیشمندان جهان اسلام و موافقان نظام ولایی نشان می‌دهد که آنچه در نظام توحیدی معنی پیدا می‌کند تناسب و هم‌زیستی دین و دموکراسی، عرف جمعی و شرع اسلام است که در محتوا با رژیم‌های لیبرال دموکراسی غرب تفاوت دارد.

عبداللهیان و اجاق (۱۳۸۵) با تحلیل نقش جریان‌های روشنفکری، تحول حوزه عمومی

ایران را در سه دوره دنبال کرده‌اند: گفتمان سنتی طبقاتی در دوره قاجار، گفتمان ضد مذهبی و خودکامه دوره پهلوی و گفتمان مذهبی تحکیم بخش نظام سیاسی-دینی پس از انقلاب.

مرادیان و همکاران (۱۳۹۹) نظریه مردم سالاری دینی را به عنوان یک تئوری بومی با قابلیت پاسخگویی به شاخص های یک نظام مطلوب تحلیل کرده‌اند که در آن عناصر فرهنگی، شخصیتی و مصالح مردم اولویت دارد.

کتابی و همکاران (۱۳۹۷) با استفاده از آرای امام خمینی، رابطه میان گفتمان مردم سالاری دینی و توسعه سیاسی را تبیین نموده‌اند. آن‌ها هسته نظری این گفتمان را مبتنی بر مقام انسانی، اخلاق، توحید و حقوق الهی-مردمی می‌دانند که می‌تواند منشأ خیر و رفاه جامعه باشد.

افسرده و همکاران (۱۳۹۸) با کاربری روش گفتمان شناسی لاکلا و موف، نظام ولایت فقیه را به عنوان گفتمان بدیلی معرفی می‌کنند که الگویی برتر نسبت به الگوها و ایدئولوژی های رقیب عصر انقلاب ارائه می‌دهد.

یوسفی (۱۴۰۰) با بررسی خوانش های مختلف از مردم سالاری دینی، نتیجه می‌گیرد که این مفهوم برآمده از مبانی اسلام است و ارزش محوری، قانون گرایی، رضایت و مشارکت مردمی، ثمره معرفت شناسی حاکمیت دینی است.

علاوه بر موارد فوق، پژوهش های دیگری همچون شادمانی و قربانی (۱۴۰۱)، مجیدی و اقبال (۱۳۹۳) و آقایی (۱۳۸۷) نیز به رابطه مستقیم یا غیرمستقیم گفتمان انقلاب اسلامی و مردم سالاری دینی با توسعه سیاسی پرداخته‌اند. نقطه اشتراک همه این تحقیقات، تأکید بر این امر است که گفتمان انقلاب اسلامی بر پیوند دین و دولت و استقرار نظام ولایی پایه گذاری شده است؛ نظامی که در آن مفاهیمی مانند آزادی و عدالت در چهارچوب دین معنا می‌یابند و با مدل های سکولار دموکراسی متفاوت است.

با وجود این، نکته قابل تأمل و خلأی که این پژوهش درصدد پرکردن آن است، تبیین دقیق مؤلفه ها و مکانیسم های نظری درونی ای است که در خود گفتمان انقلاب اسلامی و مردم سالاری دینی نهفته است و به عنوان موتور محرک و استخوان بندی توسعه سیاسی در این پارادایم عمل می‌کند. به عبارت دیگر، اگرچه پیشینه پژوهشی موجود به رابطه کلی این

گفتمان با توسعه سیاسی اشاره دارد، ولی واکاوی نظام‌مند روایت‌ها، مفاهیم پایه و الزامات نظری توسعه‌آفرین در درون این گفتمان، به‌اندازه کافی موردتوجه قرار نگرفته است. این پژوهش می‌کوشد بر این خلأ متمرکز شود.

۲. ادبیات موضوع

۲-۱. مبانی نظری پژوهش

الف) دیدگاه‌های جامعه‌شناختی توسعه سیاسی

هدف توسعه سیاسی، گسترش مشارکت و رقابت گروه‌های اجتماعی در عرصه زندگی سیاسی است. مهم‌ترین الزامات مستقیم آن شامل سازمان‌یابی نیروهای اجتماعی، حاکمیت قانون، تضمین آزادی‌ها، تقویت مشارکت و رقابت سیاسی، کاهش خشونت و وجود مکانیسم‌های نهادینه‌شده برای حل و فصل منازعات در چهارچوب ساختار سیاسی و قوانین اساسی شهروندان است. لوسین پای در تبیین نظم سیاسی و طرح‌ریزی بحران‌ها و توالی‌های توسعه سیاسی، این فرایند را گذار موفقیت‌آمیز از شش بحران اصلی می‌داند: ۱. بحران هویت؛ ۲. بحران مشروعیت؛ ۳. بحران نفوذ؛ ۴. بحران مشارکت؛ ۵. بحران یکپارچگی (یگانگی)؛ ۶. بحران توزیع. وی در تعریف دیگری از توسعه سیاسی چنین بیان می‌کند: «افزایش ظرفیت و کارایی یک نظام سیاسی در حل و فصل تضادهای منافع فردی و جمعی، تلفیق مردمی‌بودن، آزادی و ایجاد تغییرات اساسی در جامعه که غالباً با رشد دموکراسی همراه است» (Lucian, 1965, pp. 95-108).

توسعه سیاسی در معانی فلسفی و جامعه‌شناختی خود، وابسته به چگونگی درک و تشکیل «حوزه عمومی» است؛ عرصه‌ای که در آن افراد به‌رغم تفاوت‌ها، به‌صورت برابر و آزاد به گفتگو می‌پردازند. تحقق این عرصه مستلزم وجود سازوکارهای قانونی و نهادهای مدنی مستقل از دولت است. به باور هابرماس، حوزه عمومی نیازمند انجمن‌های داوطلبانه و مستقل شهروندان و همچنین دستگاه‌های نهادینه‌ای است که امکان مشارکت در تعیین سرنوشت اجتماعی را فراهم آورند. وجود یک حوزه عمومی نیرومند، پیش‌شرط استقرار یک نظام سیاسی دموکراتیک و شکل‌گیری یک جامعه مدنی آزاد و پویا محسوب می‌شود (ریترز، ۱۳۹۷، صص. ۷۵۰-۷۴۰). از دیدگاه هابرماس،

گفتگو در این عرصه بر پایه معیارهای عقلانیت استوار است و ماهیت رهایی بخش عقل جمعی در آن متجلی می گردد.

در همین راستا، آنتونی گیدنز در کتاب راه سوم، حکومتی را توانمند می داند که قابلیت پاسخگویی به مطالبات و نیازهای جهان متغیر را دارا بوده و در مسیر تقویت حوزه های عمومی و جامعه مدنی گام بردارد، به گونه ای که سیستم به سمت دیکتاتوری بورژوازی حرکت نکند (جلایی پور و محمدی، ۱۳۹۶، صص. ۸۵-۸۰). ساموئل هانتینگتون نیز در بحث توسعه سیاسی، ضمن برشمردن مؤلفه هایی چون تحرک اجتماعی، تجهیز منابع و رشد مشارکت سیاسی و اقتصادی، معتقد است در یک الگوی دموکراتیک، زمینه برای استقرار و تداوم نهادهای مستقل از قدرت دولت فراهم می شود. در چنین الگویی، گروه های سیاسی متنوع نظارت و کنترل مؤثری بر عملکرد دولت اعمال کرده، جامعه از زیر فشار ماشین متمرکز قدرت رهایی یافته و فرایندهای عقلانی سازی، انعطاف پذیری و مشارکت عمومی تقویت می شوند (Huntington, 1968, pp.122-128).

در اندیشه متفکران طرفدار دموکراسی و توسعه سیاسی، شاهد تأکید بر مؤلفه های مهمی همچون حاکمیت مردم، جامعه مدنی قوی، نظام پارلمانی، قانون مداری، تضمین آزادی های مدنی و گسترش فرهنگ گفتگو و نقد هستیم. مارتین لیپست، در دفاع از لیبرالیسم اقتصادی و سیاسی و با اتکا به آرای جان لاک و آدام اسمیت، صیانت از ارزش های دموکراتیک و تشویق مشارکت مردمی را بستری برای محدودسازی قلمرو سلطه قدرت دولت می داند (Lipset, 1960, p. 265). در این ارتباط، آمارتیا سن در کتاب توسعه به مثابه آزادی بر نقش محوری آزادی و نهادهای دموکراتیک تأکید فراوان دارد. به باور وی، تشکیل اجتماعات، ترویج فرهنگ گفتگو، برگزاری انتخابات و وجود احزاب سیاسی، دولت ها را ناگزیر به پاسخگویی می کنند. این ها ابزارهای مردم سالاری و نیروهای محرکه تأمین آزادی های سیاسی شهروندان به شمار می آیند (Sen, 1999, p. 215).

لازم به توجه است که توسعه سیاسی، افزون بر دموکراتیک سازی حکومت و روابط سیاسی، به کارآمدی حکومت و نخبگان، توانمندسازی تشکلهای سیاسی و تعامل سازنده میان فرهنگ و گفتمان سیاسی برای تقویت مشارکت و هم افزایی در اداره امور می انجامد؛ بنابراین، ماهیت یک نظام مردم سالار و توسعه یافته سیاسی، شکل دهی به یک حوزه عمومی

و هموارسازی محیطی عقلانی و نقاد است. تحقق عملی این آرمان، عمدتاً از مجرای مباحثه آزاد و در فضایی مستقل محقق می‌شود که مرکب از شهروندان خصوصی بوده و آمیخته با رویه‌های رقابتی، گفتمانی و انتقادی باشد.

ب) دیدگاه‌های اندیشمندان اسلامی در باب دین، سیاست و توسعه

در تاریخ تفکر سیاسی، از عصر باستان تا دوران معاصر، متفکران همواره مفاهیمی چون دین، سیاست، فرهنگ و توسعه سیاسی را به‌عنوان مراحل از تکامل و از حقوق اولیه و اساسی جوامع انسانی موردتوجه قرار داده و به شکلی با «جامعه سیاسی» یا دولت پیوند داده‌اند. آنان اغلب برای حوزه‌های دین و سیاست اصالتی کاملاً مجزا و ذاتی قائل نبوده، بلکه آن را مرحله‌ای از پیشرفت اجتماع بشری می‌دانستند. بر اساس این نگاه، انسان تنها با پیوند به نظام الهی که فراتر از ادراک بشری است قادر به تداوم حیات بوده و با تبعیت از آن و پیروی از قوانین اسلام و شریعت الهی به کمال دست می‌یابد.

نهضت اسلامی سال ۱۳۵۷ (انقلاب اسلامی ایران) گشایش تاریخی نوینی آفرید و ناگهان به موضوعی بدیع تبدیل شد که توجه بسیاری از محافل سیاسی، رسانه‌ای و دانشگاهی جهان را به خود جلب کرد. از منظر فوکو، «مذهب چونان روحی در جهانی بی‌روح» است (فوکو، ۱۳۷۹، صص. ۷۰-۸۲).

در جریان شکل‌گیری گفتمان اسلام سیاسی، واژگانی از ادبیات اسلامی و فرهنگ قرآنی که پیش‌ازاین مهجور مانده بودند؛ مانند شهادت، جهاد، مقاومت و مبارزه با طاغوت، در فرایند منتهی به جنبش انقلاب اسلامی، حیاتی تازه یافتند. این احیا، بنیان‌های نظری اندیشه‌های مارکس، لنین، هربرت مارکوزه و مائوتسه‌تونگ را که به‌عنوان سنت فکری برخی جریان‌های موسوم به چپ مطرح بودند، به چالشی بزرگ فروبرد. به اعتقاد مجتهد شبستری، در ساختار ذاتی اسلام، هرگز محتوای پیام به‌صورت یک مرجع اقتدار فرعی و بیرونی، درصدد محدود کردن الزامی تفکر و عمل مخاطبان برنیامده است و دقیقاً در همین نقطه است که اگر از بعد سیاسی به این واقعیت دینی بنگریم، درمی‌یابیم برای پیروان چنین دینی، «جمهوریت»، به معنای تصمیم‌گیری خود مردم برای تعیین اهداف عملی و راهکار سیاسی خویش، طبیعی‌ترین وضعیت سیاسی محسوب می‌شود (شبستری، ۱۳۸۴، صص. ۱۳۵-۱۲۲).

با محوریت یافتن گفتمان اسلام و مردم سالاری دینی در اندیشه بسیاری از اصحاب فلسفه دین و جامعه حوزوی، شاهد تأکیدی ویژه بر نسبت سازنده دین و دموکراسی هستیم. از دیدگاه امام خمینی، دموکراسی در اسلام با شیوه حکومت داری دولت ها و رؤسای جمهور و سلاطین در غرب تفاوتی بنیادین دارد: «آن دموکراسی ای که ما می خواهیم به وجود آوریم در غرب وجود ندارد. دموکراسی اسلام، کامل تر از دموکراسی غرب است» (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۴، ص. ۳۱۴).

در همین رابطه، رهبر جمهوری اسلامی تأکید دارد «مردم سالاری دینی به معنای ترکیب دین و مردم سالاری نیست؛ بلکه یک حقیقت واحد و جاری در جوهره نظام اسلامی است؛ چراکه اگر نظامی بخواهد بر مبنای دین عمل کند، بدون مردم نمی شود. ضمن آنکه تحقق حکومت مردم سالاری واقعی هم بدون دین امکان پذیر نیست» (خبرگزاری فارس، ۳ تیر ۱۳۹۳). ایشان در تأکید بر نقش محوری مردم می گوید: «در اسلام، چون افراد جامعه و افراد انسان، در حساب سیاسی اسلام به حساب می آیند، در واقع همه چیز مردمند. مردم هستند که شخصیت و خواست و مصالح و همه چیز آنها، در نظام سیاسی اسلام به حساب می آید. آن وقت، ولایت الهی، با چنین حضوری از مردم معنا می دهد. حقیقت ولایت الهی این است: ارتباط با مردم» (دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۶/۲/۶).

جدول شماره ۱: چهارچوب های نظری توسعه سیاسی و حکمرانی خوب

ردیف	شخصیت ها	مؤلفه ها و گفتمان کلیدی	تفسیر توسعه سیاسی و حکمرانی خوب
۱	لوسین یای	طرح بحران های شش گانه؛ مشارکت و مشروعیت سیاسی؛ نهادینه سازی؛ تفکیک و تخصص	فرایندی تدریجی و چندلایه که با تحول در نگرش ها و باورها به سمت افزایش مشارکت، نهادسازی و تقویت مشروعیت سیاسی جهت می یابد.
۲	گیلنز	جامعه مدنی؛ پاسخگویی؛ بازاندیشی ساختاری	حکمرانی خوب درگرو توانایی نظام سیاسی در پاسخگویی به مطالبات واقعی مردم و تقویت نهادهای مدنی است.
۳	آمارتیاسن	آزادی؛ نهادهای مدنی و احزاب سیاسی	توسعه سیاسی درگرو تضمین آزادی ها و وجود نهادهای دموکراتیک مستقل است که زمینه مشارکت و پاسخگویی را فراهم می آورند.

۴	لیپست	ارزش‌های دموکراتیک؛ مشارکت مردمی؛ مشروعیت و اثربخشی	گسترش ارزش‌های دموکراتیک و رشد طبقه متوسط، بستر لازم برای استقرار و تحکیم توسعه سیاسی را ایجاد می‌کند.
۵	هائینگتون	نظم و قانون؛ نهادهای سیاسی مستقل؛ تحرک اجتماعی	توسعه سیاسی مستلزم تقویت نهادهای سیاسی، افزایش ظرفیت نظام برای مدیریت مشارکت و پاسخ به خواسته‌های فزاینده جامعه است.
۶	هابرماس	کنش ارتباطی؛ گفتگوی آزاد؛ نهادها و انجمن‌های مستقل از دولت	توسعه از طریق عقلانیت گفتگویی و گسترش حوزه عمومی مبتنی بر نهادهای مستقل مردمی محقق می‌شود.
۷	مجتهد شبستری	جمهوریت؛ عدالت و آزادی؛ تفسیر مدرن از اسلام	دموکراسی و توسعه در چهارچوب ایمان دینی و با تکیه بر عقل جمعی و فضای آزاد گفتگو امکان‌پذیر است.
۸	امام خمینی	مشارکت و نظارت مردمی؛ مشروعیت دینی؛ قوانین اسلامی؛ ولایت فقیه	حکمرانی مطلوب در پرتو حاکمیت الهی و هدایت فقیه عادل و در چهارچوب قوانین اسلام محقق می‌شود که مردم در آن نقش اساسی دارند.
۹	آیت‌الله خامنه‌ای	محوریت خواست و مصالح مردم در نظام اسلامی؛ آزادی و عدالت توأم با اخلاق و معنویت.	پیشرفت و توسعه تنها در قالب الگوی اسلامی-ایرانی و بر پایه ارزش‌های الهی، عدالت‌خواهی و مشارکت واقعی مردم معنا می‌یابد.

۳. روش تحقیق

اتخاذ یک روش‌شناسی نظام‌مند و طراحی نقشه راه، تضمین‌کننده کیفیت و اعتبار هر اقدام پژوهشی است (Miles & Brakes, 2010). در میان روش‌های متنوع مورد استفاده در مطالعات اجتماعی با سطوح تحلیل خرد، متوسط و کلان، سهم قابل توجهی از تحقیقات در سطح متوسط و کلان به روش اسنادی اختصاص دارد. روش اسنادی مستلزم جستجو، توصیف و تفسیر متون مکتوب و گفتمان نوشتاری است.

بر این اساس، روش به کاررفته در این پژوهش، از نوع اسنادی و کتابخانه‌ای است. شیوه تجزیه و تحلیل به کاررفته نیز تحلیلی-توصیفی خواهد بود که ذیل پژوهش‌های بنیادی و نظری طبقه‌بندی می‌شود. در ادامه، مفاهیم و متغیرهای کلیدی موضوع تحقیق به صورت نظری تعریف خواهند شد.

۳-۱. گفتمان انقلاب اسلامی

اصولاً گفتمان به چهارچوب و بنیادهای نظری مکاتب و پارادایم‌های علمی اطلاق می‌شود که قابلیت جهت‌دهی به بینش و رفتار پیروان یک ایدئولوژی یا مکتب را سامان می‌بخشد. گفتمان، دیدگاهی است که در میان مردم، نخبگان و فعالان سیاسی و مدنی به یک اجماع و توافق نظری تبدیل می‌شود. گفتمان‌های ایدئولوژیک در پی ترسیم «انسان آرمانی» بوده و فرایندهای هویت‌سازی و غیریت‌سازی، محصول ساختارهای قدرت گفتمانی هستند که در آن‌ها پیوندی عمیق بین معنا و قدرت وجود دارد. ایدئولوژی‌های مختلف، از مدرنیسم و سنت‌گرایی گرفته تا ناسیونالیسم، سوسیالیسم و بنیادگرایی، به مثابه دستگاه‌های گفتمانی، برخلاف منطق دیالکتیک تاریخی، در پی تأسیس هویتی عاری از تعارض، یکپارچه و ناب بوده‌اند. این شرایط که به تولید ایدئولوژی می‌انجامد، نقش اساسی در تولید معنا و ساخت «دیگری» دارد (بشیریه، ۱۳۸۳، ص. ۱۱۸).

این جهت‌گیری گفتمانی در انقلاب سال ۱۳۵۷، مبتنی بر سه شعار کلیدی استقلال‌خواهی، آزادی و جمهوری اسلامی شکل گرفت. این گفتمان با احیای مفاهیم و ارزش‌هایی چون کمال‌جویی، معنویت‌گرایی، تکلیف‌محوری، دستیابی به کرامت انسانی و همچنین تحکیم و تقویت فرهنگ جهاد، مقاومت و شهادت تجلی یافت.

در قلب این گفتمان، مفهوم «مردم‌سالاری دینی» قرار دارد که معنابخش این حقیقت است که دین و حکومت پیوندی ناگسستنی با یکدیگر دارند. به بیان دیگر، در این الگو، حاکمیت مردم بر سرنوشت خویش از محررای آموزه‌ها و قوانین دینی محقق می‌شود. امام خمینی در این رابطه تصریح می‌کنند: «مسئله دخالت در سیاست در رأس تعلیمات انبیاست... تمام انبیا برای اصلاح جامعه آمده‌اند، تمام؛ و همه آن‌ها این مسئله را داشتند که فرد باید فدای جامعه بشود... و البته در بین حوزه‌ها، اشخاصی هستند که آن‌ها دخالت در امور اجتماعی و سیاسی می‌کنند و باید هم بکنند» (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۵، صص. ۲۲۰-۲۱۴).

یکی از ارکان اندیشه سیاسی انقلاب اسلامی، بعد اسلامیت آن است. مطابق نظریه امام خمینی، مسئله اسلام و مشروعیت حکومت در عصر حضور ائمه معصومین^(ع) که از سوی خداوند منصوب شده‌اند، به ایشان وابسته است (امام خمینی، ۱۳۷۳، صص. ۴۴-۴۰). بر این

اساس، در عصر غیبت، موضوع ولایت فقیه مطرح می‌شود که به‌عنوان نایب امام معصوم عمل می‌کند. از این منظر، هر حکومتی در عصر غیبت که فاقد چنین رهبری شرعی باشد، طاغوت محسوب می‌شود. با این تلقی، در گفتمان انقلاب اسلامی و اندیشه امام خمینی، بر هر دو بُعد جمهوریت (خاستگاه مردمی حکومت) و ولایت فقیه (مشروعیت الهی و شرعی رهبری) تأکید می‌شود که در کنار یکدیگر، اساس و محتوای حکومت اسلامی را تشکیل می‌دهند. این دو رکن به‌صورت متلازم و مکمل، سازوکار «مردم‌سالاری دینی» را تعریف می‌کنند.

۲-۳. مردم‌سالاری دینی

در طول تاریخ، جوامع بشری با رژیم‌های سیاسی متنوعی مواجه شده‌اند؛ از حکام خودکامه و مستبد مانند دیکتاتورهای نازیسم و فاشیسم گرفته تا حکمرانانی مقید به قانون و خواست مردم، همچون پادشاهان مشروطه یا جمهوری‌های برآمده از اراده عمومی. این تحولات، برآیند تلاش‌های نظری و عملی اندیشمندان و مصلحان به یاری رهبران و مردم آزادی‌خواه است؛ جریانی که مسیر گذار از نظام‌های سلطه و دستیابی به آزادی و آرمان‌های متعالی انسانی را هموار می‌سازد.

در گفتمان انقلاب اسلامی، بحث جمهوریت نظام در قالب نظریه «مردم‌سالاری دینی» به‌عنوان معیاری متمایز وارد عرصه نظریه‌های سیاسی شد. به تعبیر مرتضی مطهری، این الگو تفاوتی آشکار با بینش سیاسی حاکم بر جوامع غربی دارد و متأثر از آموزه‌های نبوی و علوی است. هدف آن، ضمن پاسداشت حقوق مردم در عرصه سیاست و اداره جامعه و پرهیز از الگوهای استبدادی، جای دادن اصول ارزشی در ساختار حکومت و نفی جدایی دین از سیاست است (فیاضی، ۱۳۸۱، ص. ۴۳). مردم‌سالاری دینی ناظر به مدلی از حکومت است که بر دو پایه مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی استوار بوده و حاکم در چهارچوب مقررات الهی، با تکیه بر حق‌مداری، خدمت‌محوری و ایجاد بستر برای رشد و تعالی مادی و معنوی جامعه، ایفای نقش می‌کند.

از منظر امام خمینی، جمهوریت و دموکراسی دارای سه رکن اساسی است:

۱. مشارکت مردم در حوزه سیاست و تعیین سرنوشت: سهیم بودن مردم در حاکمیت

و اداره امور.

۲. آزادی نسبی: مردم باید از آزادی‌هایی چون انتخاب شغل، بیان، عقیده و فعالیت مطبوعات و احزاب برخوردار باشند. این آزادی‌ها در نگاه امام، نسبی و در محدوده قوانین اسلام است، به شرطی که منجر به توطئه و اخلال در نظم عمومی نشود.

۳. تساوی افراد در برابر قانون: رفع تبعیض و برابری همه شهروندان در پیشگاه قانون که در اصول قانون اساسی، ازجمله اصل ۱۰۷، مورد تأکید قرار گرفته است.

رهبر انقلاب اسلامی نیز بر این نکته تصریح کرده‌اند که مبانی مردم‌سالاری از دل اسلام می‌جوشد و برخاسته از آن است (جهان‌بزرگی، ۱۳۸۸، ص. ۱۵). مهدی ابوطالبی، پژوهشگر اندیشه سیاسی، چهار شاخص کلیدی برای مردم‌سالاری دینی برمی‌شمارد:

الف) مقبولیت مردمی و مشروعیت الهی به‌عنوان دو رکن جدایی‌ناپذیر.

ب) مشورت با مردم و مشارکت آنان در اداره جامعه؛ زیرا حاکمیت قانون نیازمند مقبولیت مردمی است: «و شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» (آل‌عمران: ۱۵۹).

ج) آزادی مردم و گروه‌های سیاسی در چهارچوب قانون، همان‌گونه که حضرت علی^(ع) حدودی برای آزادی حتی برای جریان‌های مخالف (مانند ناکشین، قاسطین و مارقین) قائل بودند، مادامی که در پی براندازی و توطئه نباشند.

د) حق نقد و نصیحت حاکم اسلامی؛ ایجاد فضای بحث، گفتگو و نقد عملکرد حاکمان، حقی مسلم برای مردم دانسته شده است (ابوطالبی، ۱۳۹۲).

رابطه بین حاکمان و مردم، بدون وجود نهادها و نیروهای اجتماعی واسطه، مستقل و میانجی، با دشواری‌هایی مواجه می‌شود. فیلیپ اشمیتز در این زمینه معتقد است که مردم‌سالاری با تقویت انجمن‌ها، گروه‌ها و نهادهای مستقل از دولت که میان خانواده‌ها و حکومت قرار می‌گیرند، توانایی گفتگو، ساماندهی و پیگیری خواسته‌های مردم را در یک پویای ملی و در چهارچوب قانون فراهم می‌آورد (Whitehead, 2004, p. 798).

با مطالعه رویکردهای مختلف درمی‌یابیم که نظام مردم‌سالاری دینی برای ارزیابی عملکرد خود، از شاخص‌هایی بهره می‌برد که برخی از آن‌ها عبارتند از:

- مقبولیت مردمی (پذیرش نظام از طرف مردم) که یکی از جلوه‌های عینی آن در فرایندهای انتخاباتی متجلی می‌شود.
- مشروعیت الهی حاکم (از طریق نصب عام یا خاص) که با شاخص‌هایی چون فقاقت،

عدالت، کاردانی و کفایت سنجیده می‌شود و اعتبار قوانین نیز با اصول فقهی روشن می‌گردد.

- تقویت بنیاد اجتماعی از طریق مشورت و مشارکت واقعی مردم در اداره جامعه.
- بها دادن به مردم و آزادی عمل در چهارچوب قانون، با وجود نهادهای سیاسی، مدنی، مطبوعات و رسانه‌ها.
- ایجاد فضای نقد و گفتگو بر اساس دو اصل «النصيحة لائمة المسلمين» و «الأمر بالمعروف والنهي عن المنکر».

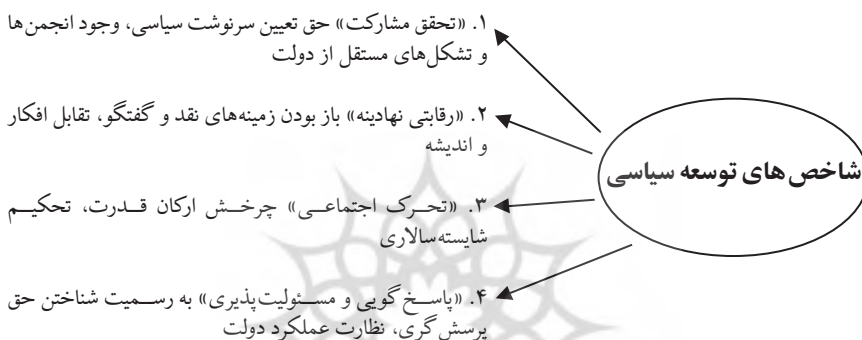
نظام مردم‌سالار دینی که بر اساس تعالیم الهی و پذیرش مردمی به سامان‌دهی امور سیاسی-اجتماعی می‌پردازد، اگر وجودش با فطرت پاک انسانی هماهنگ باشد، بی‌تردید می‌تواند به کارآمدی و ماندگاری هرچه بیشتر نظام کمک شایانی نماید.

۴. تحلیل مؤلفه‌های گفتمان انقلاب اسلامی، مردم‌سالاری دینی و توسعه سیاسی

در دنیای امروز، با ارتقای سطح سواد و آگاهی سیاسی شهروندان، اهمیت توسعه سیاسی به‌طور چشمگیری افزایش یافته و همواره در کانون توجه تئوری‌های جامعه‌شناسی سیاسی قرار داشته است. از نظر جیمز کلمن، توسعه سیاسی به دستیابی به موقعیتی اطلاق می‌شود که در آن، نظام سیاسی به‌صورت آگاهانه و با هدف ارتقای کیفی ظرفیت‌های خود، از نهادهای مؤثر اجتماعی بهره می‌جوید (پای، ۱۳۸۰، ص. ۲۲۷). به همین ترتیب، ساموئل هانتینگتون بر عقلانی‌سازی، دموکراتیزاسیون و افزایش ظرفیت مشارکت اجتماعی به‌عنوان بخشی از بنیان‌های اساسی توسعه سیاسی تأکید می‌کند. از این منظر، توسعه سیاسی فراتر از دموکراتیک‌شدن حکومت و روابط سیاسی است و عواملی همچون کارآمدی حکومت و نخبگان، توانمندی نهادها و تشکل‌های سیاسی، تعادل میان فرهنگ و گفتمان سیاسی و درنهایت، قدرت و امکان شهروندان برای مشارکتی هماهنگ و سازنده در سامان‌دهی امور عمومی را در برمی‌گیرد (هانتینگتون، ۱۳۹۴، صص. ۴۰۳-۴۰۱).

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، توسعه سیاسی بیش از هر چیز بر ارزش‌های دموکراتیک، گسترش حوزه‌های عمومی و تقویت جامعه مدنی تأکید دارد. این حوزه‌ها فضاهایی هستند که در آن افراد و گروه‌ها می‌توانند فارغ از تفاوت‌های فردی، به شکلی برابر

و آزادانه درباره مسائل مهم سیاسی-اجتماعی به گفت‌وگو و رقابت پردازند و دیدگاه‌ها و خواسته‌های خود را به سطوح مختلف قدرت سیاسی منتقل سازند. با توجه به این ابعاد چندگانه، جامع و عمیقاً کیفی، توسعه سیاسی به‌عنوان پیچیده‌ترین سطح توسعه در یک جامعه شناخته می‌شود (سریع‌القلم، ۱۳۸۱، ص. ۲۶). این پیچیدگی ناشی از درهم‌تنیدگی آن با بنیان‌های فرهنگی، ساختارهای حقوقی و بویایی نیروهای اجتماعی است.

جدول شماره ۲: خلاصه مفاهیم محوری

عناوین	معنای محوری
گفتمان انقلاب اسلامی	استقرار حاکمیتی مبتنی بر ارزش‌ها و ایدئولوژی اسلامی، با محوریت ولایت‌فقیه، تأکید بر استقلال همه‌جانبه، سلطه‌ستیزی، مشارکت عمومی و تکالیف الهی
مردم‌سالاری دینی	حق تعیین سرنوشت و انتخاب مردم در ذیل نظام ولایی و گسترش فرهنگ سیاسی برخاسته از اسلام.
توسعه سیاسی	بسط حوزه عمومی و جامعه مدنی همراه با مشارکت فعال، رقابت‌های سیاسی مسالمت‌آمیز، حفظ ارزش‌های دموکراتیک و تضمین پاسخگویی نظام سیاسی.

پس از سقوط رژیم پهلوی، خواست عمومی روشنفکران و توده مردم، تحقق جامعه‌ای عادلانه و دستیابی به ارزش‌های اسلامی، آزادی و برابری بود تا از این طریق موانع پیش‌رو کنار رفته و آرمان‌های اسلام، امام خمینی و سعادت دنیوی و اخروی محقق شود. در این راستا، همه‌پرسی قانون اساسی در ۱۲ فروردین ۱۳۵۸، با کسب رأی مثبت ۹۸/۲ درصدی، نقطه عطفی در رسمیت یافتن نظام اسلامی شد. این فرایند دوم، پذیرش و تلفیق دو

اصل جمهوریت (نماد اراده جمعی و جنبه زمینی حکومت) و اسلامیت (نماد مرجعیت خدا و قوانین الهی و اصل ولایت فقیه) را به عنوان دو بال نظام جدید، نهادینه کرد تا بستری برای زندگی بهتر و شرافتمندانه مردم فراهم آید.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول متعددی به حقوق اساسی مردم و آزادی نهادهای مدنی مستقل تأکید کرده است. برای نمونه:

• اصل ۵۶: حاکمیت مطلق از آن خداست و او انسان را بر سرنوشت اجتماعی خویش مسلط ساخته است.

• بند ۶ اصل ۳ بر محور هرگونه استبداد و انحصارطلبی تأکید دارد.

• اصول ۲۶ و ۲۷: آزادی احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های صنفی و سیاسی و اقلیت‌های دینی شناخته شده و حق تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها را تضمین می‌کنند.

• اصل ۲۴: آزادی نشریات و مطبوعات را به رسمیت می‌شناسد.

• اصل ۲۳: آزادی عقیده را مگر در مواردی که مخل مبانی اسلام باشد، تضمین می‌کند. در تحلیل فضای گفتمانی دهه‌های پس از انقلاب، حمیدرضا جلالی‌پور (۱۳۹۶)

در کتاب جامعه‌شناسی جنبش‌های اجتماعی نقش کانون‌های روشنفکری پس از جنگ را بررسی می‌کند. به باور وی، حلقه‌های فکری مختلف از جمله روشنفکری دینی، جریان‌های سکولار (ملی-مذهبی) و روحانیون نوگرا، با طرح مفاهیم جدید، از آموزه‌های جامعه مدنی و توسعه سیاسی ایران دفاع کردند. این گروه‌ها با انتشار دیدگاه‌های خود در نشریاتی مانند ماهنامه کیان، راهبرد، دوهفته‌نامه عصر ما، نقد و نظر و روزنامه‌هایی مانند جامعه، توس، نشاط و عصر آزادگان، در هویت‌بخشی به طبقه متوسط شهری و تقویت فضای عمومی و جامعه مدنی نقش مؤثری ایفا نمودند.

بالین حال، به تدریج غلبه گفتمان اسلامی ایدئولوژیک بر گفتمان‌های متکثر و سکولار موجب محدود شدن فضای گفتگو شده است. در دهه‌های اخیر، روند توسعه و تکامل جامعه مدنی حتی در دوره دولت‌هایی مانند احمدی‌نژاد، روحانی و ابراهیم رئیسی نیز در وضعیت مطلوبی قرار نگرفته است؛ مسئله‌ای که بی‌ارتباط با سبک حکمرانی و ساختار سیاسی-اجتماعی حاکم نیست.

همان گونه که برخی پژوهشگران مانند نعمت‌الله فاضلی اشاره کرده‌اند، فرهنگ سیاسی

جمهوری اسلامی را می‌توان متشکل از مؤلفه‌های زیر دانست:

۱. تثبیت یک تفسیر خاص از اسلام به‌عنوان گفتمان مسلط.
۲. تضعیف فردگرایی و اولویت دادن به جمع و امت.
۳. درونی‌سازی (باطنی‌سازی) ارزش‌های ولایی مطابق با ایدئولوژی اسلامی.
۴. گرایش به تک‌بعدی‌نگری اسلامی و محدودکردن خوانش‌های متکثر از دین و سیاست (فاضلی، ۱۴۰۱، ص. ۲۶۵).

این تحولات نشان‌دهنده تقابل و تعامل پیچیده بین آرمان‌های انقلابی، ساختارهای ایدئولوژیک و ضرورت‌های توسعه سیاسی و جامعه مدنی در ایران پس از انقلاب است. هسته مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی و تداوم آن در شکل‌گیری نظام مردم‌سالار، ریشه در اندیشه‌ها و شعارهای جریان‌های انقلابی و خواست عمومی مردم در فراراندوم تاسوعا و عاشورای سال ۱۳۵۷ دارد. در آن برهه، انقلابیون خواستار بازگشت به اسلام و استقرار حاکمیتی مردمی بودند که در قالب شعارهای استقلال، آزادی و جمهوریت بیان می‌شد. این شعارها بیانگر اراده ملت برای مشارکت در تعیین سرنوشت خویش و سامان‌بخشی به ارزش‌های جامعه بود.

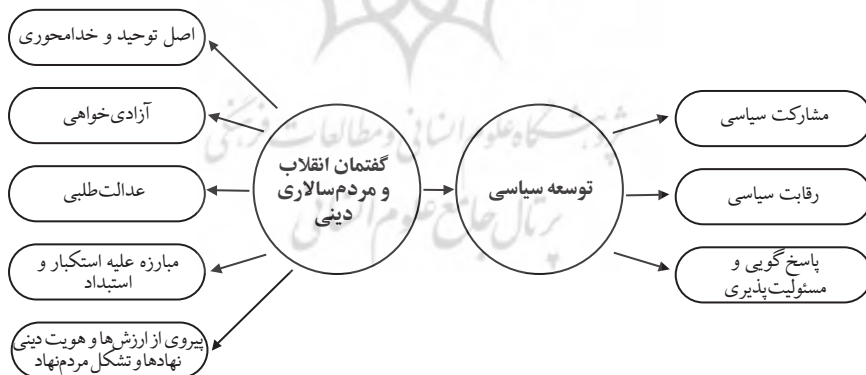
رهبران انقلاب این خواست را با استناد به آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد: ۱۱) تبیین می‌کردند و با پیگیری تغییر در نظام سیاسی، خواستار استقرار جمهوری‌ای مبتنی بر اسلام و حاکمیت الهی بودند. به تعبیر ادوارد سعید، دال مرکزی این حرکت، اسلام‌خواهی و تجدید هویت اسلامی بود. همچنین بر اساس دیدگاه رهبر انقلاب، گفتمان اصلی انقلاب بر الگوی اسلامی و اصول‌گرایی استوار است که در قالب مفاهیمی مانند علم، عدالت، آزادی، اصلاحات صحیح، استقلال، امنیت و توسعه متجلی می‌شود (جهان بزرگی، ۱۳۸۸).

در این پژوهش، با بهره‌گیری از چهارچوب نظری ترکیبی از اندیشه‌های هابرماس، هانتینگتون، گیدنز، لیست و آمارتیا سن، نسبت مفاهیمی چون جامعه انتقادی، فضای گفت‌وگوی آزاد، آزادی‌های سیاسی، نهادهای مستقل مدنی و مشارکت مردمی با توسعه سیاسی بررسی شده است. از سوی دیگر، در گفتمان نظریه‌پردازان انقلاب اسلامی، بر مرجعیت اسلام، مردم‌سالاری دینی و حاکمیت ولایی تأکید شده است. بر این اساس،

تحقق آزادی و عدالت، مبارزه با ظلم و فساد و بهره‌گیری از ایمان قلبی، ازجمله عوامل توانمندساز جامعه برای رشد و تعالی قلمداد می‌شوند.

با ترکیب این نظریه‌ها، می‌توان نقاط اشتراکی همچون دفاع از ارزش‌های دموکراتیک، گسترش حوزه عمومی و تقویت جامعه مدنی را مشاهده کرد که عموماً در چهارچوب لیبرالیسم سیاسی-اجتماعی معنا می‌یابند؛ اما گفتمان انقلاب اسلامی، با تکیه بر مردم‌سالاری دینی، بر پیوند ناگسستنی دین و دولت و استقرار نظام ولایی تأکید دارد. این دستگاه نظری که آمیخته با مبانی توحیدی است، برای دین و دولت اصالتی مستقل و جداگانه قائل نیست. گفتمان ایدئولوژیک و هویت‌ساز انقلاب اسلامی، بسیاری از مؤلفه‌های پارادایم‌های لیبرال و سکولار غربی را به چالش کشیده و با ارائه خوانشی مدرن از اسلام و حکمرانی در چهارچوب شریعت، کوشیده است حوزه عمومی را در قالبی نو شکل دهد. این نظام، با تأکید بر مشارکت و نظارت حداکثری مردم در درون ساختار حکومت ولایی، در پایان قرن بیستم به منصفه ظهور رسید.

الگوی رابطه مؤلفه‌های گفتمان انقلاب اسلامی و مردم‌سالاری دینی با توسعه سیاسی

گفتمان انقلاب اسلامی ایران، ارزش‌های اصیل اسلامی را در قالب یک قرائت نوین و پویا بازتولید کرده و تفسیری تازه از منظومه فکری امام خمینی، روشنفکران دینی و دیگر نیروهای انقلابی ارائه می‌دهد. این ادبیات، بیانگر آرمان‌رهایی از نظام سلطه و تلاش برای

دستیابی به آزادی و عدالت سیاسی و اجتماعی است. این گفتمان در پرتو کلام الهی، الگوی مدینه پیامبر^(ص) و حکومت علوی که در قالب حکمرانی ولایی و مردم سالاری دینی تجلی می یابد، وعده تحقق چنین آرمان هایی را می دهد. شاخصه های اصلی این گفتمان عبارتند از:

۱-۴. اصل توحید و حاکمیت الهی

در شاخصه های اصلی حاکمیت اسلام بر جهان و به ویژه در اسلام شیعی، محوریت توحید و حاکمیت الهی جایگاهی بنیادین دارد. کلیه قوانین و تدابیر اجرایی در چنین نظامی، بر محور توحید استوار است. توحید سرچشمه وحدت قانون و محور مشترک تمامی جوامع انسانی در پیشگاه خدای یگانه به شمار می رود. در منشور حاکمیت الهی، فرمانروایان و کارگزاران حکومت بر پایه ایمان و دستورات الهی به اداره امور می پردازند: «فرمان جز برای خدا نیست. دستور داده که جز او را نپرستید. این است دین استوار، ولی بیشتر مردم نمی دانند» (یوسف: ۴۰). حکومت جهانی اسلام به عنوان تجلی اراده الهی، عالی ترین سازوکار مدیریتی و اجرایی شناخته می شود و در چنین نظامی، امتیازات مادی بر اساس نژاد، قومیت، رنگ یا زبان بی معنا خواهد بود.

به باور شیعه، حاکم مطلق جهان و انسان، خداست و پیامبران الهی و امامان معصوم^(ع) مسئولیت هدایت بشر و ابلاغ مسیر کمال و احکام الهی را بر عهده داشتند. پس از رسول خدا^(ص) و ائمه اطهار^(ع)، این وظیفه بر عهده ولایت فقیه جامع الشرایط گذاشته شده است که واجد صفات نزدیک به معصومان باشد. نظریه مردم سالاری دینی نه تنها در ماهیت با این اصل ناسازگار نیست، بلکه به عنوان بهترین ابزار برای مشارکت مردم در تعیین سرنوشت خویش تلقی می شود؛ به گونه ای که حاکم، تنها در صورتی حق حکمرانی مشروع دارد که از سوی خداوند - به عنوان خالق و حاکم حقیقی - اذن داشته باشد (معمار، ۱۳۸۵، ص. ۱۱۳). انقلاب اسلامی ایران بر اساس اصل خدامحوری بنا شده است؛ اصلی که بر تمام شئون زندگی مؤمنان سایه افکنده و در تصمیم گیری ها و تحولات فردی و اجتماعی مسلط است. این اصل اعتقادی، بنیان آزادی و عدالت اجتماعی را به شکلی شایسته سامان می بخشد؛ زیرا قانون گذاری نهایی در اختیار خدای تعالی است. در پرتو این نگرش، نظام اجتماعی

بازتولید شده و کلیه نهادها و نقش‌های اجتماعی با رویکرد اسلامی تعریف می‌شوند. بر این اساس، گفتمان انقلاب اسلامی با محوریت نظام مردم‌سالار دینی و با توجه به نقش‌آفرینی فعال مردم در تحولات سیاسی و فرایند توسعه سیاسی - آن هم تحت نظارت و هدایت رهبری ولایی - معنا می‌یابد.

۲-۴. آزادی‌خواهی در کنار نظم و قانون

مفهوم آزادی به‌عنوان یکی از ارکان اصلی انقلاب اسلامی، همواره در صدر مطالبات و شعارهای محوری گروه‌های مختلف سیاسی، از جریان‌های مذهبی گرفته تا طیف‌های چپ و ملی‌گرا، قرار داشته است. معیار اصلی گفتمان آزادی‌خواهی در این انقلاب، رهایی از قیود نظام سلطه و بهره‌مندی از تمامی فرصت‌های مادی و معنوی برای تأمین سعادت بشری بوده است.

از دیدگاه اندیشمندان جهان اسلام و فلاسفه غرب، آزادی در چهارچوب مشخصی اعتبار و معنا می‌یابد. آزادی نامحدود می‌تواند به هرج و مرج و تضییع حقوق ضعفا در برابر اقویا بینجامد. آیزایا برلین، فیلسوف و نظریه‌پرداز بریتانیایی و از مدافعان لیبرالیسم که با طرح «دو مفهوم آزادی مثبت و منفی» شناخته می‌شود، دامنه آزادی را مشروط به حدود قانونی معقول و مبتنی بر عرف و هنجارهای فرهنگی جاافتاده می‌داند.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز اداره امور کشور بر محور قانون که تضمین‌کننده نظم و عدالت اجتماعی است، قرار گرفته است. اصول ۷۱ و ۷۲ تصریح می‌کنند که کلیه قوانین باید بر اساس موازین اسلامی باشد. بر اساس گفتمان انقلاب اسلامی، آزادی تنها در چهارچوب احکام فقهی و قانون شریعت معنا پیدا می‌کند و آزادی‌های رایج در برخی کشورهای غربی، نوعی بی‌بندوباری و هرج و مرج تلقی می‌شود. همین نگرش بود که در سال‌های نخست انقلاب، موضوع نظارت بر مطبوعات، سینما و سایر نشریات را در کانون توجه مسئولان قرار داد.

در مقابل، محمد مجتهد شبستری درباره آزادی در اسلام می‌گوید: این گوهر ارزشمند نباید تحت هیچ شرایطی محدود یا نادیده گرفته شود. با نگاهی به تاریخ صدر اسلام روشن می‌شود که مفسران رسمی دین، هرگز محتوای پیام‌های دینی را به‌صورت یک مرجع اقتدار بیرونی و

محدودکننده آزادی عمل مردم قرار نمی‌دادند. از این منظر، جمهوریت به معنای تصمیم‌گیری مستقیم مردم در تعیین اهداف و راهکارهای سیاسی خویش است (مجتهد شبستری، ۱۳۸۴، ص. ۲۸۰). با استدلال صحیح، مقررات و قوانین اسلامی برآمده از گفتمان انقلاب که حاکم بر جامعه و نظم‌بخش حیات عمومی است، با مؤلفه‌های مردم‌سالاری دینی ناسازگاری ندارد. با نگاهی واقع‌بینانه و اصولی، می‌توان راه سعادت و خوشبختی را برای شهروندان نظام اسلامی فراهم آورد. به عبارت دیگر، در این چهارچوب، آزادی مسئولانه در عین التزام به قانون شرع، نه تنها ممکن بلکه ضروری است و می‌تواند زمینه‌ساز توسعه سیاسی و اجتماعی باشد.

۴-۳. عدالت‌خواهی به عنوان آرمان اساسی

عدالت، به عنوان یکی از آرمان‌های بنیادین انقلاب اسلامی و نیازی فطری در انسان، همواره مورد تأکید بوده است. در قرآن کریم، هدف از ارسال پیامبران و نزول کتاب‌های آسمانی، استقرار قسط و عدالت در میان مردم عنوان شده است: «به راستی که پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنان کتاب و ترازو نازل کردیم تا مردم به عدالت قیام کنند» (حدید: ۲۵). انقلاب اسلامی نیز با الهام از این آموزه الهی، در پی تحقق جامعه‌ای عادلانه و برپایی مدینه فاضله‌ای عاری از تبعیض، فقر و بهره‌کشی بود.

در منظومه فکری شیعه، عدالت به معنای اعطای حق هر صاحب‌حقی و استقرار هر چیز در جایگاه شایسته خود تعریف می‌شود. استاد مرتضی مطهری، عدل را رعایت استحقاق‌ها و پرهیز از هرگونه ظلم و ستم می‌داند (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۱، ص. ۸۰). این مفهوم در کلام امیرالمؤمنین علی^(ع) نیز چنین تجلی یافته است: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا»؛ عدالت است که هر چیزی را در جایگاه واقعی خود قرار می‌دهد (امام علی، ۱۳۷۸، ص. ۴۴۰).

در گفتمان انقلاب اسلامی، امام خمینی عدالت سیاسی را در مشارکت برابر تمامی اعضای جامعه در تعیین سرنوشت خویش و نظارت بر حکومت جستجو می‌کرد و این مشارکت را هم حقی عمومی و هم تکلیفی شرعی می‌دانست (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۵، صص. ۱۶-۱۷). در این دیدگاه، عدالت صرفاً یک شعار تبلیغاتی نیست، بلکه معیاری ثابت و اساسی برای سنجش عملکرد حکومت و زمینه‌ساز ضروری برای دستیابی به توسعه‌ای همه‌جانبه و پایدار به شمار می‌آید.

۴-۴. مبارزه با استکبار و استبداد

کوشش اسلام سیاسی، بنیاد نهادن زندگی‌ای آزاد از چیرگی نظام سلطه و حاکمیت جهان سرمایه‌داری و نفی بنیادین حاکمان ستمگر است؛ رویکردی که در سیره پیامبر اکرم (ص)، امامان معصوم^(ع) و پیشوایان دینی از آغاز اسلام تاکنون تداوم داشته است. اسلام سیاسی، عدالت‌خواه و واقع‌گرا، تمدن‌ساز و توسعه‌آفرین است و رویکردی همزمان و منطقی به دنیا و آخرت و نیز به مسئله اصلاح و انقلاب، خردورزی و پیشرفت جامعه بشری دارد (هزاوه‌ای، ۱۳۹۱، صص. ۱۲۱-۱۲۰). از منظر امام سجاد^(ع)، انسان‌های آرمانی همان‌گونه که باید خواستار عدالت باشند، نباید ستم را - چه نسبت به خود و چه نسبت به دیگران - روا دارند. چنان‌که قرآن کریم نتیجه ظلم و گرایش به ستمگران را آتش دوزخ و غذایی سخت معرفی می‌کند: «إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (شورا: ۴۲).

از آرمان‌های اساسی انقلاب اسلامی، نفی سلطه و مبارزه با استعمار و استبداد بود و این نظام در پی ترویج و گسترش ارزش‌های عدالت‌خواهی و سلطه‌ستیزی در سطح جهان قرار گرفت. چنان‌که امام خمینی تصریح می‌کنند: «تکلیف ما این است که در مقابل ظلم‌ها بایستیم، تکلیف ما این است که با ظلم‌ها مبارزه کنیم» (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۲، ص. ۳۰۶). در میان کشورهای اسلامی، حکومت‌هایی وجود دارند که به‌جای اتکا به پشتوانه مردمی، بقای خود را در پشتیبانی قدرت‌های بزرگ می‌جویند و قدرت‌های سلطه‌گر نیز برای حفظ منافع خود، از چنین نظام‌های وابسته حمایت می‌کنند (زرگر، ۱۳۹۷، ص. ۴۵). در چنین شرایطی، مقابله با نفوذ استکبار و دخالت دولت‌های خارجی در امور کشور، به بخشی از هویت و ایدئولوژی انقلاب اسلامی تبدیل شده است. اصالت اسلام در نفی نظام سلطه و رویارویی آشکار با همه جریان‌ها و مدعیان ستم بر مظلومان در هر نقطه از جهان نهفته است.

گفتمان انقلاب اسلامی، وابستگی به نظام سلطه را مردود می‌شمارد و تنها تکیه‌گاه خود را قدرت اجتماعی ملتی آزاده می‌داند. امام خمینی رهایی از اهداف استعماری را سرآغاز استقلال و عزت همگانی می‌داند و بر قیام در برابر ستمگر برای دستیابی به آزادی و استقلال سیاسی تأکید فراوان داشت. ایشان بر این باور بودند که ملت در تعیین سرنوشت خویش - دور

از دخالت بیگانگان - آزاد است و همه انسان‌ها آزادی و استقلال می‌خواهند؛ اینکه کشورشان اقتصادش و فرهنگش به دست دیگران اداره نشود (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۵، ص. ۱۶).

۴-۵. احیای ارزش‌های دینی و هویت مذهبی

دستگاه مذهب، در اساس، منابع شناختی، ایدئولوژیک، جامعه‌شناختی و هویت‌بخش را در اختیار بشر قرار می‌دهد. هر یک از ادیان بزرگ - یهودیت، مسیحیت و اسلام - هویت‌های فرهنگی متمایزی را به جوامع معرفی کرده‌اند. از کارکردهای اصلی ادیان، ایجاد پیوند و همبستگی میان پیروان، حفظ ثبات و وحدت‌بخشی به اعضای جامعه است. پویایی معنوی و سیاسی یک جامعه به‌شدت به حضوری زنده و پایدار از ارزش‌های دینی و میزان پابندی افراد به آن ارزش‌ها وابسته است. پالایش و حفظ اصالت و هویت مذهبی و نیز شکل‌گیری یک دیدگاه مشترک نسبت به آن، می‌تواند عاملی مؤثر در ایجاد انسجام و وحدت اجتماعی باشد. از دیدگاه امام خمینی، فرایند نوسازی جامعه به اوج‌گیری شرافت انسانی و تقرب به خدای متعال گره‌خورده است. ایشان تأکید ویژه‌ای بر مفاهیمی چون رستگاری، معنویت‌گرایی و برقراری رابطه‌ای منطقی بین مواهب دنیوی و اخروی داشتند (ر. ک. به: امام خمینی، ۱۳۸۰، صص. ۴۰۰-۳۹۳).

گفتمان انقلاب اسلامی بر بازگشت به خویشتن و احیای ارزش‌های دینی استوار بود. به همین دلیل است که از این انقلاب با عناوینی مانند بنیادگرایی اسلامی، بیداری اسلامی و رستاخیز اسلامی یاد شده است؛ انقلابی که می‌کوشد امت اسلامی را حول محور تشیع و ارزش‌های مشترک گردآورد، به گونه‌ای که دیگر معیار، خون، نژاد، زبان یا قبیله نخواهد بود، بلکه هدف در ایدئولوژی و آرمان الهی نهفته است. این اندیشه در تفکر امام خمینی و به‌صراحت در قرآن کریم آمده است: «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَأَعْبُدُونِ» (انبیاء: ۹۲). گفتمان هویتی انقلاب، در تقابل با مظاهر تجدد از جمله ناسیونالیسم افراطی و لیبرالیسم، از مفهوم ملت‌گرایی به معنای غربی آن فاصله گرفت. احیاگرایی اسلامی به‌عنوان یک پروژه فراملی، در بسیاری از ملل اسلامی و به‌ویژه در خاورمیانه نفوذی قابل توجه یافت. از منظری دیگر، این فرایند، مقاومت فرهنگ اسلامی را در برابر پروژه جهانی‌سازی لیبرال دموکراسی غرب به نمایش می‌گذارد.

الگوهای فرهنگی حاکم بر تمامی سطوح اجرایی و آموزشی در دوران پس از پیروزی انقلاب، می‌بایست بر اساس مبانی شریعت اسلام و منطبق با آرمان‌های انقلاب و امام پایه‌ریزی می‌شد. از سوی دیگر، اعطای مشروعیت به نظام، بر مؤلفه‌هایی چون مشارکت سیاسی، مردم‌سالاری دینی، آزادی و برابری استوار گردید. قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران در گرو این شاخص‌ها و در پیوند با پذیرش مردمی از یک نظام مردم‌سالار و ارتباط آن با ولایت فقیه و قوانین اسلامی شکل گرفته است. این امر در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به وضوح قابل مشاهده است؛ اصول مربوط به نهاد رهبری، تعیین سیاست‌های کلی نظام، مشارکت عمومی در اداره امور کشور، تفکیک قوا و نیز حقوق و آزادی‌های مردم در آن تبیین شده‌اند (اخوان‌کازمی و دهقانی، ۱۳۹۴، ص. ۴).

نتیجه‌گیری

این مقاله با هدف تبیین رابطه میان گفتمان انقلاب اسلامی، مردم‌سالاری دینی و توسعه سیاسی انجام شد. یافته‌ها نشان می‌دهد گفتمان انقلاب اسلامی دارای چهارچوب فکری منسجمی است که بر پایه اندیشه‌های بنیان‌گذار انقلاب و آرمان‌های نیروهای انقلابی شکل گرفته و مفاهیم مدرن را در قالب قرائتی نوین از اسلام بازتعریف کرده است. مردم‌سالاری دینی به عنوان مدلی نوین از حکمرانی، بر دوپایه مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی استوار است و شاخص‌هایی چون مشارکت عمومی، آزادی‌های قانونی، نقدپذیری و التزام به موازین شرعی را برای سنجش عملکرد خود به کار می‌گیرد. تحقق این اصول در چهارچوب حکومت ولایی، می‌تواند به توسعه سیاسی بینجامد.

مؤلفه‌های محوری گفتمان انقلاب - شامل توحیدمحوری، آزادی‌خواهی مسئولانه، عدالت‌طلبی، مبارزه با استکبار و احیای ارزش‌های دینی - در صورت تحقق عملی، ظرفیت بالایی برای تقویت نهادهای مردمی، گسترش حوزه عمومی و تعمیق مشارکت سیاسی دارند. نتایج تحقیق حاکی از پیوند عمیق و سازنده بین گفتمان انقلاب اسلامی و مردم‌سالاری دینی با توسعه سیاسی است. این الگو نشان می‌دهد که می‌توان ذیل حکومت دینی و در چهارچوب ارزش‌های اسلامی، به تقویت نهادهای دموکراتیک، پاسخگویی حکومت و صیانت از حقوق شهروندی دست یافت.

پیشنها‌ها:

۱. تقویت نهادهای مدنی مستقل: بسط حوزه عمومی و حمایت از نهادهای غیردولتی که نقش واسطه بین مردم و حکومت را ایفا می کنند.
 ۲. تعمیق فرهنگ نقد و گفت‌وگو: ترویج فضای آزاداندیشی و نقد سازنده بر اساس اصل «النصيحة لأئمة المسلمين».
 ۳. ظرفیت‌سازی برای مشارکت حداکثری: طراحی سازوکارهای نهادی برای افزایش مشارکت مردم در تمامی سطوح تصمیم‌گیری.
 ۴. تبیین و ترویج نظریه مردم‌سالاری دینی: تولید ادبیات علمی و کاربردی برای معرفی این الگو به عنوان مدلی بومی برای توسعه سیاسی.
 ۵. شفافیت و پاسخگویی حکومت: تقویت مکانیسم‌های نظارتی برای افزایش مسئولیت‌پذیری دستگاه‌های اجرایی و مقابله با فساد.
- با اهتمام به این پیشنهادها، نظام جمهوری اسلامی می‌تواند گفتمان انقلاب را در مسیر توسعه سیاسی همه‌جانبه و تعالی جامعه اسلامی به کار گیرد.

منابع

- آقایی، سعید (بهمن ۱۳۸۷). گفتمان هویت و انقلاب اسلامی ایران (معرفی و نقد). کتاب ماه علوم اجتماعی دوره جدید، ۱۱(۱)، ۶۳. <http://noo.rs/w27dZ>
- ابوطالبی، مهدی (۱۳۹۲/۶/۱۷). یادداشتی درباره مؤلفه‌های دینی مردم‌سالاری؛ چهار شاخص برای مردم‌سالاری دینی. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=23847>
- اخوان کاظمی، مسعود و دهقانی، رضا (۱۳۹۴). تحلیل فرایند استعلا‌ی گفتمان اسلام‌گرا در انقلاب ۵۷. مطالعات اجتماعی ایران، ۹(۳)، ۴-۲۶. <https://dor.isc.ac/dor/20.1.001.1.20083653.1394.9.3.1.8>
- افسرده، عطاالله، جلال‌پور، شیوا، عامری گلستانی، حامد و محقق نیا، حامد (۱۳۹۸). گفتمان انقلاب اسلامی و ترسیم الگوی بدیل برای دولت. سپهر سیاست، ۶(۲۰)، ۴۷-۶۸. <https://doi.org/10.22034/sej.2019.667452>
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۰). شرح چهل حدیث. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۳). ولایت فقیه. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۹). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام علی (۱۳۷۸). نهج البلاغه. گردآوری سید رضی، ترجمه سید جعفر شهیدی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۳). ایدئولوژی سیاسی و هویت اجتماعی در ایران. تهران: انتشارات دانشگاه.
- پای، لوسین (۱۳۸۰). بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی. ترجمه غلامرضا خواجه سروری، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- جلایی پور، حمیدرضا و محمدی، جمال (۱۳۹۶). نظریه‌های متأخر جامعه‌شناسی. تهران: نشر نی.

- جهان بزرگی، احمد (۱۳۸۸). تحلیل گفتمانی نظریه انقلاب اسلامی (میزگرد). زمانه، ۸(۸۴-۸۵).
<https://ensani.ir/fa/article/10633>
- خبرگزاری فارس (۳ تیر ۱۳۹۳). مردم سالاری درگفتمان فکری مقام معظم رهبری.
<https://farsnews.ir/FarsNews>
- دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای (۱۳۷۶/۲/۶). بیانات در دیدار کارگزاران نظام،
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2834>
- ریتزر، جورج (۱۳۹۷). نظریه جامعه‌شناسی. ترجمه هوشنگ نائینی، تهران: نشر نی، چاپ پنجم.
- زرگر، علیرضا (۱۳۹۷). واکاوی تأثیر گفتمان سیاست اسلامی امام خمینی (س) بر روشنگری امت اسلامی. پژوهشنامه متین، ۲۰ (۷۸)، ۳۳-۵۲.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1397.20.78.3.0>
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۱). عقلانیت و آینده توسعه‌یافتگی ایران. تهران: مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
- شادمانی، فاضل، قربانی شیخ‌نشین، ارسلان، خرمشاد، محمدباقر و صفاوردی، سوسن (۱۴۰۰). جایگاه مردم‌سالاری دینی در مؤلفه‌های قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران. پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۱۱(۳۸)، ۱۶۱-۱۸۶.
<https://doi.org/10.22084/RJIR.2021.23952.3303>
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۵). ترجمه تفسیر المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- عنایت، حمید (۱۳۷۲). اندیشه سیاسی در اسلام معاصر. ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی، تهران: نشر خوارزمی.
- عبداللهیان، حمید و اجاق، سیده زهرا (۱۳۸۵). نقش جریان‌های هویت‌ساز روشنفکری در توسعه حوزه عمومی ایرانی؛ تیپولوژی روشنفکران. مطالعات ملی، ۷(۲۸)، ۳-۲۶.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735059.1385.7.28.1.6>
- فاضلی، نعمت‌الله (۱۴۰۱). ابعاد توسعه سیاسی فرهنگ در ایران. ترجمه وحید شوکتی، تهران: انتشارات سبزان.
- فوکو، میشل (۱۳۷۹). ایران روح یک جهان بی‌روح. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نشر نی.

- فیاضی، سید علی (۱۳۸۱). مردم‌سالاری دینی، گفتمان رهبر انقلاب اسلامی. کتاب نقد، ۴ (۲۰-۲۱)، ۴۰-۴۹. <https://sid.ir/paper/447637/fa>
- کتابی، امیرعلی، سبزی، داود و شیخ محمدی، علیرضا (۱۳۹۷). چگونگی تحقق گفتمان مردم‌سالاری دینی در جمهوری اسلامی و تأثیر آن بر توسعه سیاسی. پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۷ (۲)، ۹۷-۱۱۹. https://www.roir.ir/article_81276.html
- مانهایم، کارل (۱۳۸۰). ایدئولوژی و اتوپیا - مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی شناخت. ترجمه فریرز مجیدی، تهران: انتشارات سمت.
- مجتهد شبستری، محمد (۱۳۸۴). نقدی بر قرائت رسمی از دین، بحران‌ها و چالش‌ها. تهران: انتشارات طرح، چاپ سوم.
- مجیدی، محمدرضا و اقبال، حدیث (۱۳۹۳). الگوی نظام‌سازی ایران پس از انقلاب اسلامی: ارزیابی مردم‌سالاری دینی ایران. پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۳ (۱)، ۱۳۹-۱۶۴. https://www.roir.ir/article_63306.html
- مرادیان مراد حاصلی، بهزاد، آذین، احمد و جعفری نژاد، مسعود (۱۳۹۹). نظریه مردم‌سالاری دینی در اندیشه امام خامنه‌ای. پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۰ (۳)، ۱۹۷-۲۲۳. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23222980.1399.10.3.1.6>
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۵). مجموعه آثار. تهران: انتشارات صدرا.
- معمار، رحمت‌الله (۱۳۸۵). بررسی تطبیقی نظریه‌های لیبرال دموکراسی و مردم‌سالاری دینی از منظر امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۱۰ (۳۸)، ۹۷-۱۲۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1387.10.38.5.2>
- هزاوه‌ای، سید مرتضی (۱۳۹۱). انقلاب اسلامی، بیداری و آینده اسلام سیاسی در منطقه. پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۲ (۴)، ۱۱۳-۱۴۳. https://rjir.basu.ac.ir/article_286.html
- یوسفی، بتول (۱۴۰۰). بررسی خوانش‌های مختلف از نظریه مردم‌سالاری دینی و تبیین گفتمان مختار با تأکید بر اندیشه رهبران انقلاب اسلامی. تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، ۳ (۶)، ۷۱-۹۵. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27172945.1400.3.6.3.2>

References

- Abdollahyan, H. & Ojagh, S. Z. (2006). The Role of Identity-Making Intellectual Currents in the Development of the Iranian Public Sphere; Typology of Intellectuals. *National Studies*, 7(28), 3-26. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735059.1385.7.28.1.6>
- Aboutalebi, M. (September 8, 2013). A Note on the Religious Components of Democracy; Four Indicators for Religious Democracy. Available at: <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=23847>
- Afsordeh, A., Jalalpoor, Sh., Ameri Golestani, H. & Mohagheghnia, H. (2019). Discourse of the Islamic Revolution and drawing an alternative model for the government. *Iranian Political Research*, 6(20), 47-68. <https://doi.org/10.22034/sej.2019.667452>
- Aghaei, S. (February 2009). The Discourse of Identity and the Islamic Revolution of Iran (Introduction and Critique). *Social Science Monthly Book Review (New Series)*, 1(11), 63. <http://noo.rs/w27dZ>
- Akhavan Kazemi, M. & Dehghani, R. (2015). Analysis of the Process of Transcendence of Islamist Discourse in the 57 Revolution. *Iranian Social Studies*, 9(3), 4-26. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20083653.1394.9.3.1.8>
- Bashiriyeh, H. (2004). Political Ideology and Social Identity in Iran. Tehran: University Press. [In Persian]
- Brakes, N. & Miles, Y. I. (2010) *Fundamental methods for Documentary studies, Journal of methods development*. available in <http://nensalamati.com>.
- Enayat, H. (1993). *Modern Islamic Political Thought*. Translated by Baha'uddin Khorramshahi, Tehran: Kharazmi Publications. [In Persian]
- Fars News. (July 2, 2014). *Democracy in the Supreme Leader's intellectual discourse*. <https://farsnews.ir/FarsNews>
- Fayyazi, S.A. (2002). Religious Democracy, the Discourse of the Leader of the Islamic Revolution. *Book Critique*, 4(20-21), 40-49. [SID. https://sid.ir/paper/447637/fa](https://sid.ir/paper/447637/fa)
- Fazeli, N. (2022). *Dimensions of Political Development Culture in Iran*. Translated by Vahid Shokati, Tehran: Sabzan Publications. [In Persian]

- Foucault, M. (2000). *Iran: The Spirit of a World Without Spirit*. Translated by Niko Sarkhosh & Afshin Jahandideh, Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Hazavehei, S. M. (2012). Islamic Revolution, Awakening and the Future of Political Islam in the Region. *Research Journal on Islamic Revolution*, 2(4), 113-143. https://rjir.basu.ac.ir/article_286.html
- Huntington, S. (1968). *Political Order in changing Sociology*. Yale University Press.
- Imam Ali. (1999). *Nahj al-Balagha* (Peak of Eloquence). Compiled by Seyyed Razi, Translated by Seyyed Jafar Shahidi. Tehran: Scientific and Cultural Publications Company. [In Persian]
- Jahan Bozorgi, A. (2009). Discourse Analysis of the Theory of Islamic Revolution (Roundtable). *Zamaneh*, 8(84-85). <https://ensani.ir/fa/article/10633/>
- Jalaipour, H.R. & Mohammadi, J. (2017). *Late Sociological Theories*. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Ketabi, A. A., Sabzi, D. & Sheikh Mohammadi, A.R. (2018). The Realization of the Religious Democracy Discourse in the Islamic Republic and its Impact on Political Development. *Islamic Revolution Research*, 7(2), 97-119. https://www.roir.ir/article_81276.html
- Khomeini, S. R. (1994). *Islamic Government: Governance of the Jurist (Velayat-e Faqih)*. Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, First Edition. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (2001). *Forty Hadiths: An Exposition*. Qom: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khomeini, S. R. (2010). *Collection of Imam works*. Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Lipset, S. M. (1965). *Political Man: The Social Bases of political*. The Johns Hopkins University Press.
- Lucian, W. Pye. (1965). *The Politics of Modernization*. Princeton University Press.
- Majidi, M. R. & Eqbal, H. (2014). Model of System Making in Post-Revolutionary Iran; an Evaluation of Religious Democracy in Iran. *Islamic Revolution Research*, 3(1), 139-164. https://www.roir.ir/article_63306.html?lang=en

- Mannheim, K. (2001). *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Translated by Fariborz Majidi, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Memar, R. (2007). A Comparative Study of Liberal-Democratic Theories and Religious Democracy from the Viewpoint of Imam Khomeini. *Matin Research Journal*, 10(38), 97-122. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1387.10.38.5.2>
- Mojtahed Shabestari, M. (2005). *A Critique of the Official Reading of Religion: Crises and Challenges*. Tehran: Tarh-e No Publications, Third Edition. [In Persian]
- Moradian Morad Haseli, B., Azin, A. & Jafarinejad, M. (2020). The Theory of Religious Democracy in the Thought of Imam Khamenei. *Quarterly Journal of Political Research in Islamic World*, 10(3), 197-223. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23222980.1399.10.3.1.6>
- Motahhari, M. (1996). *Collected Works*. Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
- Pye, Lucian W. (2001). *Crises and Sequences in Political Development*. Translated by Gholamreza Khajehsarouri, Institute for Strategic Studies. [In Persian]
- Ritzer, G. (2018). *Sociological Theory*. Translated by Houshang Na'ini, Tehran: Nashr-e Ney, Fifth Edition. [In Persian]
- Sariolghalam, M. (2002). *Rationality and the Future of Development in Iran*. Tehran: Center for Scientific Research and Strategic Studies of the Middle East. [In Persian]
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Vintage.
- shadmani, F., Ghorbani, A., Khormashad, M. B. and Safaverdi, S. (2021). The position of religious democracy in the components of soft power of the Islamic Republic of Iran. *Research Journal on Islamic Revolution*, 11(38), 161-186. <https://doi.org/10.22084/rjir.2021.23952.3303>
- Tabatabai, M. H. (1996). *Al-Mizan: An Exegesis of the Qur'an (Translated)*. Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
- The Office for Preserving and Publishing the Works of Ayatollah Khamenei. (April 26, 1997). *Statements in a Meeting with Government Officials*. Available at: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2834>

- Whitehead, L. (2004). The uncivil Interstices between Civil and political Society, in Peter Bunell & Peter Cavert (eds), *Civil Society in Democratization*. USA, Frankass ublication.
- Yousefi, B. (2022). Investigating different readings of the theory of religious democracy and explaining autonomous discourse with emphasis on the thought of the leaders of the Islamic Revolution. *Islamic Revolution Studie*, 3(6), 71-95. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27172945.1400.3.6.3.2>
- Zargar,A. (2018). A Study of the Impact of Imam Khomeini's Islamic Political Discourse on Illumination of the Islamic Ummah. *Matin Research Journal*, 20(78), 33-52. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1397.20.78.3.0>

